

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK

f ü z e t e k

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék...”
(Vörösmarty Mihály)

az Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület
kéthavonta megjelenő kiadványa
XXIV. évfolyam 247. szám
2020. május-június

Tisztelt Olvasóink!

Hosszú kényszerszünet szünet után újraindul a Fővárosi Örmény Klub!

Júliusban az időpont nem a szokásos nap, hanem július 15, szerda!

Augusztusban már ismét a megszokott 3. csütörtökön találkozunk. Helyszín továbbra is a Pest Megyei Kormányhivatal Nyáry Pál terme (V. Városház u. 7.).

Mindenkit szeretettel várunk!

Örmény triszagion 3.

Eljöven a virágvasárnap s a nagyhét első napjain is (sőt még korábban Gyertyaszentelőkor – február 2.) énekeljük:

„Szent Isten, szent és erős, szent és halhatatlan, ki eljöttél és el fogsz jönni, irgalmazz nekünk!”

Gondolván a templomi bemutatásra, a virágvasárnapi bevonulásra és a végítéleti eljövételre!

De húsvét előtt Nagyszombaton a betoldás betétje:

„...akít eltemettek értünk...”

Nincs itt ellentét: halhatatlanság és eltemetés? Bizony a betoldások első-sorban Krisztusra vonatkoznak, de maga a triszagion a Szentháromságra utal. Az uniók idején emiatt egyes – buzgó – teológusok hitvitákat is kezdeményeztek. Végül is a betoldások maradtak. Hisz, ha valamelyik isteni személy tevékenykedik, a másik kettő is jelen van.

Dr. Sasvári László

Lapunk az interneten: www.magyarormeny.hu honlapon is olvasható.
Elektronikus levélcímünk (e-mail): magyar.ormeny@t-online.hu

Ștefan S. Gorovei

Moldvai örmények Erdélyben, Magyarországon és a nagyvilágban 3.

A családnév olyan szellemi és kulturális örökség, melyről a család tagjai csak nagyon ritka esetben mondanak le. Így volt ez az örmények esetében is, akik miután Moldvából kivándoroltak Erdélybe és onnan Magyarországra, ősi családnevüket megőrizték. Nem csak a Goroveiekkal, hanem a *Pelealb* nevet viselő édesanyám családjával is ez történt, akik Suceavatól át Botoșanig, Romanig és Szamosújvárig mindenhol megőrizték ősi családnevüket.⁴⁴ Csak ritka esetben fordul elő az, hogy az örmények román családnevet vettek fel. Ilyen, például Moldvában, az *Ávedik Lukács* által felfedezett Galimász⁴⁵ család, melynek egyik tagja az ismert román történész *Aurel H. Golimas* (1908-1995) volt.

A következtetések levonásához az alábbi előfeltevésekből indultam ki:

1. Az ismert Goroveiek közül időrendben a moldvaiak az elsők.
2. Az erdélyi Goroveiek Moldvából vándoroltak ki a 17. század végén.
3. Egy ortodox románból nem lett örmény, de egy örmény áttérhetett az ortodox hitre.

Konklúziók:

1. A moldvai és az erdélyi Goroveiek közös őstől származnak.

2. Valamikor a 16. század közepén Moldvában az örmény Gorovei család egyik tagja áttért a keleti ortodoxiára. Az ő leszármazottai a Kárpátok túloldalán maradt mai Goroveiek.
3. Azok a Goroveiek, akik megtartották ősi örmény vallásukat, a 17. század végén Moldvából kivándoroltak Erdélybe.

Véleményem szerint tehát bizonyítottnak tekinthetjük azt, hogy a moldvai, valamint az erdélyi és magyarországi Goroveiek ugyanattól a közös őstől származnak.

„Accepter ses ancêtres s’est se donner une chance de mieux être soi-même.”⁴⁶

ADDENDA

*Doktor Gorove László
(1927-2000) emlékére*

Gorove László, az erzsébetvárosi Goroveiek leszármazottja, 1989. december 10-én kelt levelében írt nekem a család általa ismert történetéről. Ebben a levélben Gorove Antalról és Gorove Istvánról többek között ez áll:

„der im Freiheitskrieg von 1848 der erste gewesen sein soll, der die Mauer der Budaer Burg eroberte und die ungarische Fahne darauf hißte. Zufälligerweise erfuhr ich, daß ein Gorove István, der 1849 als Le-

utnant gefallen ist und auf dem Friedhof in Köröshát /Komitat Békés/ ruht, 8 Enkelkinder, 2 Urenkel und 4 Ururenkel in der Sowjetunion haben soll. Wissen Sie darüber Bescheid?"

(Ő [Gorove Antal] volt az, aki az 1848-as szabadságharc idején, Buda visszafoglalásakor elsőként tűzte ki a magyar zászlót a vár falára. Véletlenül meg tudtam azt is, hogy az 1849-ben hadnagyként elesett és Körösháton (Békés megye) eltemetett Gorove Istvánnak van állítólag a Szovjetunióban nyolc unokája, két dédunokája és négy ükunokája? Tud rólok esetleg valamit?)

Majd negyszázadnyi kutatókodás után sikerült némi adatokat feltárnom, melyek révén most megpróbálok válaszolni a *Gorove László* által feltett kérdésekre.

1. Gorove Antal

A sepsiszentgyörgyi genealógus *Kocs János* 2013. január 28-án nekem írt levélben felvázolt néhány adatot a Gorovei család azon ágáról, melynek őse 1797-ben bukkant fel először. Ennek, a névről nem ismert, személynek négy gyereke volt:

- *Antal* (1822-Budapest, 1881. nov. 27.), felesége 1861-től *Ullmann Teréz* (1826-Budapest, 1917. febr. 12.)⁴⁷
- *István*, megh. 1881 után.
- *Sarolta*, megh. 1881 után, férje: *Csatka Károly*.
- *Anna*, megh. 1881 után⁴⁸, férje: *Kiss Péter*.

Csak Antalról tudjuk, hogy születtek gyerekei:

- *Rozália*
- *Gizella*
- *Árpád* (1864-Pásztó, 1935. ápr. 17.) felesége: *Oláh Margit*, fiai: *Antal* és *István*.
- *Ilona*

Egyelőre ezeket az adatokat sikerült feltárnom a negyvennyolcas forradalmár,

valamint a Budapesti Közjegyzői Kamara első elnökének, *Gorove Antal* családjának pásztói ágáról. A jelenlegi Budapesti Közjegyzői Kamarától kapott *Gorove Antalra* vonatkozó információk, véleményem szerint nem megbízhatók.⁴⁹ Ezek szerint, ugyanis *Antal* a bihar megyei földbirtokos *Gorove László* fia lett volna.⁵⁰ *Habermann Gusztáv* ugyanezt a nézetet vallja, szerinte *Antal*, *Gorove Lászlónak* a *Rácz Mária Magdolnával*⁵¹ kötött házasságból született fia volt. Ez viszont azt jelenti, hogy *Antal*, a már említett közismert politikusnak és miniszternek, *Gorove Istvánnak* a testvére volt, ami viszont ellentmond az összes eddig ismert forrásnak. Emellett a szakirodalomban *Antal* több helyen is (lásd például *Rokolya Gábor* könyvét) a gáttajai előnevet viseli, ami ugyancsak furcsa, hisz 1824-ben nem minden *Gorovei* kapta meg ezt a jogot, hanem csak a politikus *Gorove Istvánnak* az apja, valamint annak két testvére. Ha *Antal* jogosan viselte a gáttajai előnevet, akkor csak e két testvér (*Lajos*, megh. 1830, és *Károly* megh. 1872) valamelyikének a fia lehetett. Emellett *Lendvai Miklós* szintén úgy tudta, hogy *Gorove Antal* a családnak azon ágához tartozott, mely 1760-1761-ben nem kapott nemességet.⁵² Ugyancsak ezt a feltételezést erősíti meg *Gorove Antal* budapesti síremléke is (melyről *Teodora Artimon* készített számomra fényképeket). A síremléken *Antalnak* csupán a születési és a halálozási évszámai (1822. okt. 29-1881. nov. 27.) szerepelnek, és egyetlen információ sincs arról, hogy a család bármilyen nemesi előtagot is viselt volna.⁵³ *Gudenus János* nagy genealógiai munkájában⁵⁴ *Antal* utódairól is találunk néhány adatot: *Róza* ∞ *Zakariás*; *Gizella* ∞ *Karátson Lajos*; *Ilona* (1860-1918⁵⁵) ∞ *Varjassy Dezső*. *Békés vármegye* prozopográfiai monográfiájában azt olvashatjuk, hogy

„Kiss Péter 1840 március 14-én Gyulán vette feleségül a sarkadkeresztúri Gorove Vince lányát, Annát”⁵⁶. Ez a Gorove Anna nem lehet más, mint Antal leánytestvére.⁵⁷ Tudjuk azt is, hogy Annának két lánya volt: Sarolta (szül. 1846) és Mária Rozália (szül. 1841). Antal egy másik leánytestvére, szintén Sarolta (1810 k. – 1888) Csatka Lajossal (megh. 1863 előtt) kötött házasságot.⁵⁸ Négy fiúk született (ezek közül Vincét ismerjük név szerint), valamint egy lányuk Rozália, kit 1845. április 22-én kereszteltek meg Sarkadon.⁵⁹ Anna és Sarolta tehát testvérek voltak,⁶⁰ az édesapjuk, pedig egy bizonyos *Gorove Vincent* volt. Rozália fiát, János (Joannes) 1810. december 12-én keresztelték meg Püspök-ladányban, amikor is édesanyja családnevét *Czistra*-ként⁶¹ jegyezték le, ami viszont minden bizonnyal a Cziffra név forráskiadók általi téves olvasata lehet. A fentiek alapján nagy a valószínűsége annak, hogy Anna és Sarolta szülei Vince és Rozália, egyben Gorove Antalnak is a szülei voltak. Nézzük, vannak-e más bizonyítékok is e feltételezés megerősítésére?

1. *Gáttajai Gorove János*, a már említett, nagyapámnak 1888-ban küldött, levelében⁶² azt írta, hogy a romániai Goroveiek létezéséről családjának egyik olyan tagjától tudott, aki jeles katona volt. Ez véleményem szerint nem lehetett más, mint *Gorove Antal*.

2. Tudjuk, hogy Antal ősei a Gorovej nevet viselték.⁶³ Említettem már, hogy a családnévnek ez az alakja Kristóf ágán hagyományozódott: az 1761-ben megnevesített *Cristophorus Gorovei* fiai (Ioannes, Antonius és Theodorus) közül János alapította az erzsébetvárosi ágat. A másik kettőről azonban az eddigi genealógiai munkák semmit sem írnak. Az a feltételezésem tehát, hogy *Gorove Vince Kristóf* második fiának, *Antalnak* volt a fia. Ebben

az esetben az 1848-ban katonaként harcoló *Gorove Antal* harmadik unokatestvére volt a politikus *Gorove Istvánnak*, és második unokatestvére a politikus Gorove István által adoptált *Gorove János* édesapjának. A sarkadi Goroveiekről⁶⁴ a Gudenus által közölt adatokból⁶⁵ kiderül, hogy a Szovjetunióba emigrált *Szabina Istvanovna Gorove (Balmasnova)* ebből az ágból származott. Szabina Gorove István feleségének, Lukáts Katalinnak a testvéreinek (Lukáts Anna, férje: Rzihosky Vilibald) volt a lánya. Szabina Kolb Kálmánhoz (1859-1923, eltemetve Sarkadon a kőrösháti temetőben) ment feleségül, és két fia született: *Gorove Jenő*⁶⁶ (1892-1936, szintén a kőrösháti temetőben eltemetve), valamint *Gorove István*. Ez utóbbi Elena Egerov-át vette el feleségül és két lányuk született: Szabina és Katalin, akikről fentebb már szóltam.

A Myheritage interentes oldalon az oroszországi Mihail Szudarev egy bizonyos 1828-ban született Gorove István kapcsán még az alábbi személyekről keres információkat: Řihovská, Kolb Kálmán, Cziffra Rozália, Gorove Szabina férje után Rzihovski (1862–1954), Gorove Sára és Gorove Vincent (Vincentius, Vinse, Venze). Mivel Szudarev Szabina Istvanovna Goroveról gyűjt adatokat, egyértelmű, hogy a Szabinával kapcsolatban felsorolt nevek a Gorove család sarkadi ágára mutatnak. Ha valóban létezett az 1828-ban született Gorove István, akkor ő nagy valószínűséggel Gorove Antal testvére volt. A fenti adatok, tehát, világosan bizonyítják azt, hogy a magyarországi Gorove család két „tévelygő” ága,⁶⁷ a pásztói (Antal után) és a sarkadi (István után), valójában nem tévelygő, hanem az ősi Gorove(i) család természetes tagjai.

2. Gorove Viktor

Ugyancsak Kocs János juttatta el hozzám azt a Gyulafehérvári Királyi Ítéltő Tábla által kiadott gyászjelentést, melyben az áll, hogy *gáttajai Gorove Viktor*, a Királyi Ítéltő Tábla bírója „hosszú szenvedések” után 1917. október 31-én Budapesten elhunyt.⁶⁸ A gyászjelentést Schäser Ferencz nyomdája adta ki Gyulafehérvárott. Hitelt adván a nyomtatott szónak⁶⁹ elkezdtem más információkat is keresni a család eme elfelejtett tagjáról. Így tudtam meg, hogy *Gorove Viktor* 1904-ben Hátszegen, 1909-ben pedig Déván működött, mint járásbíró, majd később Petrosényban dolgozott, és nevét a gáttajai előtag nélkül használta.

A lugosi *Gabriel Gorovei* által számomra megküldött családtörténeti adatokból kiderül, hogy a XX. század elején Hátszegen lakott egy bizonyos *Victor-Ştefan Gorovei*, feleségével Blancával. Házasságukból egy fiú, *Ioan-Ladislau Gorovei* (Hátszeg, 1907. máj. 22. – Arad, 1967. máj. 15.) és egy lány, *Maria-Blanca* (Hátszeg, 1908. máj. 22. – Hátszeg, 1977. febr. 25.) született. Ioan-Ladislau, akiből orvos lett,⁷⁰ 1932-ben Bukarestben feleségül vette Porkoláb Jolánt (szül. Resica, 1908). Fiúk Ioan-Armand, aki később katonai pályára lépett, 1932. szeptember 17-én született Bukarestben. A rendelkezésemre álló összes dokumentumban a család tagjainak vezetékneve a Gorovei alakban szerepel, kivéve Maria-Blancát, akinek a családneve: Gorove. Már ez az apró tény is arra terelte feltételezésemet, hogy Victor-Ştefan a Gorovei család erdélyi ágából származott. Ezt erősíti meg Victor-Ştefan Gorove eredeti halotti bizonyítványa is, melyet Teodora Artimon tárt fel a Magyar Országos Levéltárban. A halotti bizonyítványban, mely a név magyarorsítozott változatát, *Gorove Győző* tartalmazza,⁷¹ a család többi tagja is megtalálható: felesége

Thodossy Blanka, szülei pedig Gorove Ignác és Veszély Lujza voltak.⁷² Gorove Győző tehát azonos a fent említett Victor-Ştefan Gorovei-jel, aki Ioan-Ladislau és Maria-Blanca édesapja is egyúttal. Veszély Lujza férje valójában nem Gorove, hanem Fark Ignác⁷³ volt, akinek édesanyja, Mária (1805-1857) az erzsébetvárosi Gorovei Jakabnak és Gyertyánffy Annának a lánya volt.⁷⁴ Ahogyan a sarkadi Goroveiek esetében, úgy itt is az történt, hogy női vonalon hagyományozódott a családnév. Ez egyben azt is jelenti, hogy ezekben a társadalmi körökben ennek a családnévnek elég nagy volt a „forgalmi értéke”. Hasonló jelenséget a család moldvai ágánál is megfigyelhetünk.⁷⁵

Illusztrációk (előző Füzetekben láthatóak)

Fig. 1. Gorove István (1819-1881)

Fig. 2. Artur Gorovei (1864-1951)

Fig. 3. Nicu I. Gorovei (1834-1886)

Fig. 4. Gorove Antal (1822-1881)

Fig. 5a-d. Gáttajai Gorove János (1838-1912), az 1888. aug. 9-i levél.

Fig. 6a-d. Gorove János levele, Erzsébetváros, 1919. dec. 31.

Fig. 7. A Gorovei család két ágának címere

Fig. 8. Gorovei Jakab sírhelye az erzsébetvárosi temetőben

Fig. 9. Gorove László és Stephen Gorove

Fig. 10a-b. Gorove Szabina

Fig. 11. A családnév változtatást jóváhagyó császári leirat.

Fig. 12a. Az 1759. évi okmány aláírói.

Fig. 12b. Az 1759. évi okmány részlete arról, hogy az aláírók Moldvából jöttek.

Az illusztrációk forrásai: internet (1, 10 11); dr. Rokolya Gábor (4); Gorovei levéltár (2, 3, 5, 6, 7); magángyűjtemények: dr. Liviu Cimpeanu (8), dr. Anna Gorove-Mohácsi (9), dr. Arcadie Bodale (12a, 12b).

Fordította: Nagy Levente

Lábjegyzetek

⁴⁵ Ávedik Lukács, *Oraşul liber regal Elisabethopolis*, cit. (supra, nota 17), p. 285.

⁴⁶ Yves du Passage, *La généalogie pour tous*, cit., p. 32.

⁴⁷ Terezei Ullmann családjáról lásd: Kempelen Béla, *Magyar zsidó családok*, I, Makkabi kiadó (reprint kiadás), Budapest, 1999, p. 100.

⁴⁸ Elhalálózásuk pontos idejét sajnos nem tudjuk, de az Antal halálát hírül adó gyászjelentésben még élőként szerepelnek, ezért biztosan 1881 után halhattak meg csak.

⁴⁹ A Budapesti Közjegyzői Kamara részéről Várkonyi Vere válaszolt megkereséseimre, aki a Rokoklya Gábortól származó adatokat is megküldte részemre. Itt köszönöm meg mindkettőjük fáradozását.

⁵⁰ Rokolya Gábor, *A polgári közjegyzőség emlékezete 1875–1949*, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Budapest, 2009, p. 169. Várkonyi Vera 2015. január 28-án hozzám intézett levelében írja: „Me Rokolya a trouvé l’*extrait de naissance de Gorove Antal à Nagyvárad (Oradea, en Roumanie). Le père de Gorove Antal était M. Gorove László, propriétaire des terrains*”.

⁵¹ Habermann Gusztáv, *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*, Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár és a Móra Ferenc Múzeum, Szeged Város Önkormányzata és a Szegedért Alapítvány támogatásával, Szeged, 1992, p. 94: „Szülei valószínűleg László földbirtokos és neje Rácz Mária Magdolna voltak”.

⁵² „Ennek leszármazója volt Gorove Antal budapesti kir. közjegyző, sz. állom. Honvéd-ezredes (megh. 1881. nov. 27. Budapest), a ki 1848/49-ben a 3. sz. (vörös sipkás) honvéd-zászlóalj őrnagya és parancsnoka volt”. (Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, cit., p. 143.)

⁵³ Teodora Artimon hozzám írt levele (2016. márc. 7.). A halotti bizonyítványt lásd: Römisch-Katholisches Pfarramt, Szentistvánváros, 19. Band, 1-482 Folio (1873-1883), mikrofilmen: A109. A halotti bizonyítvány szerint Antal Nagyszalontán és nem a Bihar megyei Kisgyánon született, ahogyan azt az eddigi szakirodalom állította.

⁵⁴ Gudenus, *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*, cit., p. 264–265.

⁵⁵ Kempelen Béla, *Magyar zsidó családok*, II, cit. (supra, nota 47), p. 31.

⁵⁶ Héjja Juliana Erika, *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848*, cit. (supra, nota 33), p. 339.

⁵⁷ Gudenus, *op. cit.*, p. 265.

⁵⁸ Héjja Juliana Erika, *op. cit.*, p. 255.

⁵⁹ „Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895,” Database, *FamilySearch* (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XCYP-HJB>; accessed 27 June 2015), Sára Gorove in entry for Rozalia Csothka, 22 Apr 1845, Baptism; citing Sarkad, Bihar, Hungary, Tolna Megyei Leveltar, Budapest (National Archives, Budapest); FHL microfilm 642,641.

⁶⁰ Gudenus, *op. cit.*, p. 265.

⁶¹ „Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895,” Database, *FamilySearch* (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XCPG-NCN>; accessed 27 June 2015), Joannes Gorove, 12 Dec 1810, Baptism; citing Püspökladány, Hajdu, Hungary, Tolna Megyei Leveltar, Budapest (National Archives, Budapest); FHL microfilm 623,283.

⁶² Lásd 3. jegyz.

⁶³ Habermann Gusztáv, *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*, cit. (supra, nota 51), p. 94: „Elődeinek családneve eredetileg «Gorovej» volt”.

⁶⁴ Lásd az 59. sz. jegyz.

⁶⁵ Gudenus, *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*, cit. p. 266.

⁶⁶ Az 1907–1908-as tanévben a kolozsvári római katolikus gimnázium ötödikes tanulója volt: *Az Erdélyi róm. kath. státus hegyes rendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgymnázium – annak Értesítője az 1907-1908 tanevről*, Cluj, 1908. (<http://library.hungaricana.hu/hu/kolozsvar>). A Hadtörténelmi Levéltár és Irattár igazgatójától, Bonhardt Attilától kapott információk alapján Gorove Jenő az első világháborúban hadnagyként szolgált a hegyivadászoknál.

⁶⁷ Tévelygőknek nevezem azokat, akiket nem sikerült beilleszteni az eddigi stabil családi genealógiákba.

⁶⁸ Köszönöm Liviu Cîmpeanunak a gyászjelentés szövegének értelmezésében nyújtott segítségét.

⁶⁹ *Gorove Viktor* Gudenusnál is a gáttajai előtaggal szerepel: *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*, cit., p. 266.

⁷⁰ Azonos a két világháború között Gorove Vasile (László) románosított néven felbukkanó személlyel.

⁷¹ Gorove Viktor 1875-ben Marosvásárhelyen született: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Collegium Értesítője az 1883–84-ik iskolai évre*, Marosvásárhely, 1884, p. 58. (<http://library.hungaricana.hu/hu/marosvasarhely>.)

⁷² Teodora Artimon hozzám intézett levele (2015. máj. 13.)

⁷³ Valószínűleg azonos az 1848. évi Nemzetgyűlés jegyzőjével cu Gorove Ignáccal. Lásd: http://hu.metapedia.org/wiki/ttires_ormenyek.

⁷⁴ A családfát lásd: <https://www.radixforum.com>.

⁷⁵ Érdeemes lenne megvizsgálni, hogyan működik a családnév hagyományozódása a Kárpát medence más etnikumainál.

CSALÁDTÖRTÉNETI FELHÍVÁS

Kedves Olvasóink!

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület szeretné megszólítani a Szülőket, Nagyszülőket, Dédiket, hogy állítsák össze magyarörmény családjuk történetét írásban és képekben (a képek másolását magunkra vállaljuk).

A beérkező családtörténeteket (magyar.ormeny@t-online.hu) nemcsak archiválni, hanem – külön engedély után – megjelentetni is szeretnénk a Füzetekben. Minél több családnév szerepel a családtörténetben, annál több újabb rokonra lelhetünk közösségünk tagjaiból. A családot meg szeretnénk majd hívni a Fővárosi Örmény Klubba is, hogy személyesen is megismerhessük egymást.

A szerkesztőség

Esztergály Zsófia

Ja, és véletlenek nincsenek Keresztes Ildikó büszke örmény gyökereire

Megállás nélkül koncertezik, őszintén él, kiáll az állatokért, népszerűsége töretlen, ahogyan korából is jócskán letagadhat. Nemrégén érkezett haza Montenegróból, éppen, hogy születésnapjait kiélvezhette Erdélyben, családjában; hogy azután az István a Király rockoperából énekeljen duettet Varga Miklóssal Budapesten. Ő Keresztes Ildikó, akivel születésnapja után beszélgettünk azokról a kérdésekről, amelyek meghatározók számára.

„Nagyon nehéz magammal, hahaha... Az életem olyan, egy hullámvasút, csak fent és lent létezik, középpút. Egyrészt túlságosan érzélem vezérelt ösztönölnéni vagyok, rettentő amplitúdókkal, am áldás átok is

egyben, másrészt átalakuló művész is egyben, aki minden helyzethez tud alkalmazkodni (ha akar...). Amilyen még vagyok: emberséges, igazságos, egyenes, makacs, önfejtű, fegyelmezett, maximalista örült, aki vagy teljes erőbedobással csinál valamit, vagy sehogy. Ja, és véletlenek nincsenek!” - vallja magáról Keresztes Ildikó, a Turay Ida Színház művésze.

Az éneklés valahogy eszembe sem jutott - emlékezik vissza gyerekkorára *Keresztes Ildikó*, aki adottságai miatt tornászként volt reménysége Marosvásárhelynek. Legalábbis ez volt a jól kiszámított terv, ami a gimnasztika szakedzői diplomáig el is tartott. Ildi viszont sosem volt átlagosnak mondható.

„Nem tudok „normális” emberként létezni”

Minden konvenciót ledobtam magamról már apró gyerekkortól. Az a társadalmi norma sem volt egyértelmű, ami egy nő életét általában jellemzi. Érettségi, egyetem, házasság, gyerekek. Nálam semmi nem úgy jön, mint ahogyan az megszokott, de ez egyáltalán nem baj, a helyzet már megedzett. Az életemet őszintén, szenvedéllyel és hittel élem - vallja az

énekesnő, aki tudja, hogy az élet az egyik kezével elvesz, míg a másikkal ad. Mint mondja: mindennek meg van az ára, maximum válogatni lehet, hogy melyik felel meg jobban. Ha újra kezdeném is, ugyanazokat az áldozatokat hoznám meg. Nem tudnám elképzelni másképp.

A családom mindig jól fogadta az extrém dolgaimat amellelt, hogy édesanyám a következetességre nevelt. A szeretteim egyik fele székely, a másik fele (anyai nagymamám ága) magyarörmény. Mára felértékelődtek számomra a közös pillanatok és együttlétek. Sokáig a hivatásom töltötte ki az életemet, a koncertek voltak fontosabbak. Ma a családom és a barátaim azok. Nélkülük biztosan nem tartanék ott, ahol tartok - hangsúlyozza Ildi, aki szeretne többet megtudni a származásáról és jobban megismerni a kaukázusi és erdélyi örmény kultúrát. Mint fogalmaz a rock-énekes: ma már megértem rá, és megengedhetem magamnak, hogy érdekeljen mindez, annak ellenére, hogy magyarnak vallom magam és büszkén teszem azt.

„A harmincas éveiket taposó zenészeim csak csodálkozva nézik, hogy hogy a „francban” bírom így még mindig”

Látom a saját korosztályomon, hogy sokan egyik napról a másikra bepánikolnak az elmúlás miatt. Vannak olyanok is, akik egészen új dologba fognak, hogy megújuljon az életük. Én is ez utóbbit fontolgatom, sok tervem van ezzel kapcsolatban. Egyelőre annyi elfoglaltságom van, hogy nem tehetem meg, hogy „szabadságot veszek ki” és egyszerűen másképp élem az életem, mint eddig. Pedig annyi minden van még, amit meg akarok tenni. Utazni például, kitörni a már megszokottból és azáltal feltöltődni. Szimplán ki-mozdulni a komfortzónából.

„Tisztelem az életet”

Megtanultam tisztelni és szeretni az élővilágot, a környezetemet. Szembesültem azzal, hogy mi emberek mennyire önzők, felelőtlenek és kegyetlenek vagyunk. Nem akarjuk látni; azzal, hogy öljük magunk mellől az úgynevezett alacsonyabb rendű élőlényeket, pont azt fogjuk elérni, hogy saját kezünkkel fogjuk kinyírni önmagunkat. A belátáshoz nyilván fel kell nőni annak ellenére, hogy már régóta szemünk előtt a következmények sora. Aki ismer, tudja rólam, hogy számomra a legnagyobb érték az élet! Tök mindegy, hogy az egy állaté, növényé vagy az emberé. Ez az, amit nem lehet megvenni.

*Megjelent a Fővárosi Örmény
Önkormányzat által kiadott
ANI Örmény Magazin
2019 évi számában*

Gyertyánfyné Kiss Csilla

Hollósy Kornélia szalonja 2.

„Salon csak ott fejlődhetik ki, hol a hódolat tárgyát,
a társaság fő vonzerejét maga a házi nő képezi.”

Egy ideig dúlt még a primadonna-háború Schodelné és Hollósy Kornélia rajongói között, de az előbbi végleges visszavonulása után Kornélia szinte vetélytárs nélkül maradt a színpadon, ami nemcsak dicsőséget, hanem nagyon sok munkát is jelentett számára, hiszen hetente kétszer-háromszor fellépett, általában új darabokban, vagy felújításokban.

1850 tavaszán részben politikai, részben művészeti okokból távozott a Nemzeti Színházból, és európai körútra indult. (Fivére, József, aki a hannoveri huszároknál szolgált, s ezredével átállt a magyar honvédekhez, majd hamarosan századosi rangot szerzett; vőlegénye, *Lonovics József* és annak nagybátyja, *Lonovics József* egri érsek kompromittálódtak a szabadságharc alatt. Az utóbbi ráadásul fogságban szenvedett, ezért valószínű, hogy Kornéliának „felsőbb utasításra” mennie kellett, és az sem lehet véletlen, hogy az előadókörút első állomása Bécs volt, ahol a császár előtt lépett fel). Bécs után Varsó következett, ahol többször megtekintette az előadásokat az orosz cári család és Paszkievics tábornok is. (Megjegyzésre méltó, hogy önálló hangversenyein Hollósy Kornélia mindig énekelt magyar dalokat.) A varsói sikerek után azonban nem folytatta a külföldi szerepléseket, bár a lapok már holland és olasz szerződésekről írtak, hanem 1851. szeptember 4-én hazatért Pestre.

A Nemzeti Színház szerette volna szerződtetni, de ő csak vendégszerepléseket vállalt, mivel esküvőjére készült. A há-

zasságkötésre 1852. április 21-én került sor Aradon, ezután az ifjú pár Egerbe költözött Lonovics József édesapjához, majd annak halála után, 1853 májusában Bécsbe mentek az internálásból hazatért Lonovics József érsekhez. Ekkor már megszületett első fiuk, Gyula.

Amikor Haynaut visszahívta a bécsi udvar, az új kormányzó, Albrecht főherceg lecserelte a Nemzeti Színház vezetését is. Az új intendáns, Festetics Leó gróf tervbe vette, hogy Hollósy Kornéliát visszaszerződtesse a színházhoz. Ám sorozatos próbálkozásai kudarcba fulladtak, részben azért, mert Kornélia nem akarta magára hagyni a beteges Lonovics érseket, ráadásul ismét gyermeket várt. A pesti színpadra végül 1855-ben tért vissza, ekkor már nem Festetics, hanem ismét *Ráday Gedeon* ült az intendánsi székben.

A Lonovics-Hollósy házaspár először az Egyetem téri Wenckheim-házban lakott, majd átköltöztek a mai Astoria szálló helyén állt Zrínyi-házba. Ezen a két helyszínen „működött” Hollósy Kornélia szalonja.

A szalon

Hollósy Kornélia és Lonovics József külön-külön is nagy ismeretségi és baráti körrel rendelkezett, amelynek tagjait szívesen látták vendégül a lakásukban. Mivel mindketten nagybirtokos nemesi családból származtak, jó kapcsolataik voltak az előkelő társasággal, a család néhány tagjának 48-as „múltja” politikai barátságokat is jelentett, Kornélia nagybátyjának, *Csausz*

Mártonnak a révén pedig az értelmiségi elit tagjai is gyakran látogattak el hozzánk. És ott voltak még a feleség kollégáiról és rajongói is.

Mi volt hát e szalon titka, hogy ennyi különböző társadalmi eredetű és foglalkozású embert vonzott? „*E művésznővel és e nővel mindenki, akár fényes név, akár kitűnő elme, akár társadalmi állás tüntetéki, óhajtott megismerkedni*” – írta később Vadnay Károly. „*Sokszor ajtaja nyitját gazdag főúr adta át szegény írónak, előkelő asszony derék polgári nőnek, politikai nevezetesség egy névtelen tisztelőnek. Mindenkit egyaránt a hódolat vitte oda, s a rokonszenv tartotta ott. Bármily távol állottak is egymástól a külvilágban, a művésznő szalonjában egy láthatatlan szál összekapcsolta őket. A nagyúr és mágnás hölgy nem találhatta rangján alóli lépésnek, ha meglátogatja e nőt, kit előkelő és nemes izlés díszített, párosulva az asszonyi jóság egyszerűségével; a szegény vendéget pedig nem riasztá vissza sohasem főnnehéjazás, sem hidegség, sem szeszély. Jögcímet nyerhetett e szalonban mindenki, ha művelt volt és nemesen élt. A háziasszony szívesen látott mindenkit, aki méltó volt rá. A család „intimusai” mindig azt az ugyanegyvet találták ott, amit nem lehet megunni, mert csak ritka helyen lehet föl találni. A tisztelet, a hódolat komolysága párosult e légkörben a derült, fesztelen vidámság sugaraival. Magyar szívesség és úriasszonyi műveltség nyomtak vonzó bélyeget e szalonra, mely nem vált sem egyoldalúvá, sem exclusívá, sem feszessé. Nem égette a tömjént senki sem tüntetően; a könnyű társalgásnak nemcsak szárnya, hanem tartalma is volt; ha komoly dologról volt szó, az sohasem tette nehézkesé a beszédet, s ha szönyegre kerültek a nap hírei, pletykái, azok sohasem váltak közönséges mende-mondázássá. A háziasszony vidám*

*kedélye fűszert adott minden tárgyhoz, s a vendégek mély rokonszenve mindig megszabta az izlés korlátait.*⁸

Hozzá kell tenni mindehhez, hogy Hollósy Kornélia azért is tudta működtetni ezt a különleges szalont, mert mind társadalmi presztízse, mind pedig az anyagi hátterre megvolt ehhez. A színésznők általában sem ekkor, sem a későbbi években nem tartottak fenn klasszikus értelemben vett szalonokat. Elsősorban a vagyoni háttér hiányzott hozzá, de a társadalmi megbecsülést is hosszú évtizedek alatt lehetett csak kivívni. Amikor a századfordulón *Blaha Lujza* vagy *Pálmay Ilka* „szalont” működtet, az elsősorban a társadalmi ranglétrán való felemelkedés jele, illetve a férjek – báró Splényi és gróf Kinsky – rangjával együtt járó kötelezettség. Természetesen a vendéglátásban jeleskedtek színésznők is; *Déryné, Laborfalvi Róza* vagy *Jászai Mari* főztjét egyaránt dicsérte a hálás vendégsereg⁹, de szalont egyikük sem tudott – vagy akart – fenntartani.

A Hollósy-szalont látogatók egy részének nevét Vadnay is említi, de komoly segítséget jelent a vizsgálódásban a Hollósy Kornélia 30. születésnapjára készített emlékalbum is, melyben a művésznő barátai, hódolói fejezik ki tiszteletüket. Az emlékalbum ötlete is a szalon látogatóinak fejből pattant ki; a munkálatokat *Sárosy Gyula*, *Dobsa Lajos* és *Vadnay Károly* irányították.¹⁰ Amikor tisztelői átadták a művésznőnek a zöld bársonykötésű, ezüsttel díszített albumot, csak annyit tudott mondani: „*Ami örömet most érzek, azt én szóban nem tudom, csak énekelve tudnám tán igazán kifejezni, beleöntve egész szívemet.*”¹¹ Hollósy Kornélia volt az első magyar színésznő, aki emlékalbumot kapott, Dérynének is „csak” emlékfüzetei, emléklapjai voltak. *Blaha Lujza* lesz majd a következő, aki ilyesmivel büszkélkedhet majd. (Érdekesség, hogy a „nemzeti csalóánya” titulust, amit *Blaha Lujzához* kapcsol a nemzeti emlékezet, először Hollósy Kornélia kapta meg tisztelőitől. A korabeli sajtóban időnként „magyar csalóányként” is szerepelt.)

Nézzük, kik voltak e szalon vendégei! Az arisztokrácia köréből gyakran megfordult Lonovicséknál a svájci száműzetésből hazatért *gróf Batthyány Lajosné*, akinek kisebbik lányát, *Ilonát Erkel Ferenc* – szintén a szalon gyakori vendége – tanította zongorázni, a háziasszony pedig énekelni. *Gróf Károlyi György* is sokszor vendégeskedett itt, aki az Egyetem téren szomszédnak számított, mivel a Wenckheim-ház a Károlyi palota mellett állt. Ő volt az, aki Hollósy Kornélia tanácsára gyűjtést indított el a Nemzeti Színház felújítását szolgáló pénzalapra.¹² *Orczy Tekla* bárónő, a kiváló rajzoló is a szalon tagjának számított, mint ahogy *gróf Szapáry Antal*, a Nemzeti Lovarda megteremtője, és testvére, *Gyula*, a későbbi miniszterel-

nök is. A művészetpártoló főurak között ott volt *gróf Almásy György*, Hollósy Kornélia legnagyobb rajongója, s Pesten – ahogy akkoriban mondták – a művésznő egy-egy jutalomjátéka után egy hétig nem lehetett virágot kapni, mert „*Almásy Gyuri* mind lekaszáltatta.” *Gróf Ráday Gedeon* és *gróf Festetics Leó* is gyakori vendégnek számítottak, és bizonyos szempontból összekötő kapesot is jelentettek az arisztokrácia és a színészvilág között. E körbe sorolhatjuk az orosz származású *Apraxin Júlia* grófnőt, *Batthyány Artúr* feleségét is, aki szintén a Wenckheim-házban lakott, és később, botrányos válása után a színi pályára lépett. A társasághoz tartozott *báró Eötvös József* és *báró Podmaniczky Frigyes* is, akinek nővérevel, *Júliával*, és annak férjével, *báró Jósika Miklóssal* szintén tartotta a kapcsolatot a Lonovics házaspár. (Igaz, hogy csak levélben, mi-

Lonovics József

vel Jósikáék ekkor Brüsszelben – emigrációban – éltek.) *Ürményi József*, a konzervatív politikus is szinte állandó vendég volt, s szívesen támogatta tekintélyes vagyonából az ifjú írókat, költőket, akikkel a szalonban megismerkedett.

A háziasszony nagybátyja révén került be a társaságba *Balassa János* sebészprofesszor, egyetemi tanár, *Tomori Anasztáz*, a görög származású mérnök, matematika-tanár, akit egy váratlan örökség tett dúsgazdaggá, és utána vagyonából komoly összegeket áldozott jótékony célokra, *Batizfalvi Sámuel* ortopéd orvos, egyetemi tanár, gróf *Lázár Kálmán* természettudományi író és *Greguss Ágost*, aki az esztétika tanára volt a pesti egyetemen. A kiváló gyermekgyógyász, *Bókay János* és családja is gyakorta felment a Zrínyi-ház első emeletéről a másodikra a Lonovics házaspárhoz. A Bókay gyerekek valamint a kis Lonovics Gyula jó pajtások voltak, és amikor a fiúk megéheztek a játék közben, Kornélia néni lekváros kenyérral kínálta őket.¹³

A férj baráti társaságához tartozott *Zalár József*, Heves vármegye alispánja, aki szabadidejében szívesen írt verseket, a szintén poétai hajlamokkal megáldott *Erdélyi József*, Heves vármegye főjegyzője, *Tárkányi Béla* egri kanonok, és *Tanács Márton* váci városi tanácsos, akik pesti tartózkodásaik idején vendégeskedtek a Wenckheim-, majd pedig a Zrínyi-házban, valamint *Mészáros Károly* ügyvéd, jogtudós.

Írók, költők, újságírók is szép számmal megfordultak Hollósy Kornélia szalonjában. Gyakori vendég volt náluk *Gaal József*, a Peleskei nótárius szerzője, *Sárosy Gyula*, az Arany trombita szerzője, aki a Zrínyi háztól nem messze, a mai Múzeum körút és Bródy Sándor utca sarkán álló ún. Lubyházban élt, *Tóth Kálmán*, *Remellay Gusztáv*, *Dobsa Lajos*, *Beöthy László*, *Szelestey*

László, *Dienes Lajos*, *Császár Ferenc*, *Pompéry János*, *P. Szathmáry Károly*, valamint *Szigligeti Ede*, *Gyulai Pál*, *Arany János*, *Tompa Mihály*, *Jókai Mór*; aki szintén a közelben, a Magyar utcában lakott. (Jókaiék ablakából rá lehetett látni a Wenckheim-ház kertjére, illetve mikor Lonovicsék a Zrínyi-házba kerültek, „telek-szomszédok” lettek a Jókai házaspárral.) A „szomszédosság” révén lett a ház vendége *Vachott Sándor* családja (a családfő kivételével, akinek elméje 1852-es letartóztatása után elborult és egy elmegyógyintézetben töltötte hátralévő éveit), valamint *Vahot Imréék*. Előbbiek a Wenckheim-házban, utóbbiak a Zrínyi-házban laktak. Szintén a Zrínyi-házban lakott a harmadik emeleten *Lisznay Kálmán* költő, aki betegsége ellenére is gyakran jelen volt a Lonovics-Hollósy pár által szervezett összejöveteleken.

A Nemzeti Színház vezető színészei közül *Egressy Gábor*, *Szerdahelyi Kálmán*, *Szigligeti József*, *Bulyovszky Lilla*, *Markovits Ilka* operaénekesnő és *Laborfalvi Róza* voltak a szalon állandó vendégei. A színház baritonistája, *Füredy Mihály*, valamint *Kőszeghy Károly* basszista a háziasszony kedves partnerei voltak a szalonban tartott zenés produkciókban, csakúgy, mint a szintén basszista *Benza Károly*, akinek kislányát, Idát Hollósy Kornélia rendkívül szerette, és később, midőn Idából is operaénekesnő lett, amikor csak tehette, feljött Dombegyházáról, hogy megnézzze egykori kedvencét újabb és újabb szerepeiben.

A zeneszerzők közül a már említett *Erkel Ferenc*en kívül szívesen látott vendég volt *Reményi Ede*, *Huber Károly* (Hubay Jenő apja), és pesti tartózkodásai idején *Liszt Ferenc*. Az énekeseket leggyakrabban a Doppler testvérpár, Ferenc és Károly kísérte fuvolán.

A szalonban nemcsak ének és zeneszámokat adtak elő a meghívottak, hanem a fiatal írók, költők gyakran itt olvasták fel először verseiket, novelláikat, legtöbbször olyan műveket, amelyek a cenzúra miatt amúgy sem jelenhettek volna meg nyomtatásban. A színészek pedig gyakran adtak elő egy-egy színdarab részletet. A szalon háziasszonya leginkább a tréfás jeleneteket kedvelte, amelyeknek maga is aktív szereplője volt. Előszeretettel parodizálta pályatársait, sőt többször tartott „balett-bemutatót” is. A legnagyobb siker azokkal a kettősökkel aratta, melyben ő maga énekelte a férfi szerepeket is.

Hollósy Kornéliának nem voltak hivatalos fogadónapjai, lakása mindig nyitva állt a vendégek előtt, és azokon a napokon, amikor a művésznő nem lépett fel, mindig nagy társaság gyűlt össze a Zrínyi-ház második emeletén. A fellépések napjain pedig gyakorta megesett, hogy a színházi kollégák még az előadás után felmentek Kornéliával együtt a lakásba, ahol a háziasszony – fáradságot nem ismerve – salátát készített az éhes művészeknek. *„Általában soha senki nem vehette észre, hogy – ha későn is – alkalmatlan időben van ott. Nem feszélyezte a vendégeket a pazarlás látványa sem. Háziúr és asszony szívesen adták, ami tőlük telt, de semmi fölösleges fényt nem űztek.”*¹⁴

A visszaemlékezők általában két kedves epizódot emelnek ki a szalon történetéből az emlékalbumon kívül. Ezeknek egyike a korabeli sajtóban is szerepel, a másik – talán mivel politikai jellegű – nem. Az előbbi a háziasszony ama kívánságának teljesítése volt, hogy szeretne cigányzenét hallgatni. *„Nagyon szeretem a szép zenét – mondta Sárosy Gyulának –, s midőn az Ilkában Sárköziék rágyújtanak a bokázó nótára [...] mindig irigylem magukat, hogy annyit mulathatnak jó cigány-*

Hollósy Kornélia öntött bronz mellszobra, Telcs Ede alkotása

*zene mellett.”*¹⁵ Sárosy Gyula összefogott hát Tomori Anasztázzal, és összeszedték Pest leghíresebb cigánybandáit, *Patikáros Ferkó, Sárközi Józsi és Kecskeméti Józsi* zenekarait, sőt Debrecenből felhozták *Boka Károlyt* és bandáját, hogy a szalon tagjainak legyen kikkel mulatniuk. *„Emlékezetessé vált sokunknak az az este, 1857. február 11-ike, a vén Luby-ház földszintjén [Sárosy Gyula lakásában], midőn három népzenekar kelt valóságos hangversenyre Hollósy Kornélia előtt. Mindegyik azon volt, hogy túltegyen a másikon. Nagy estélyt csaptunk, s a lakomaasztal közepét a Vörösmarty mellszobrával ékítettük, a Vén cigány költőjével, aki keserű kedvvel énekelte hattýudalában: „Húzd, ki tudja meddig húzhatod!” [...] Ritkán volt szünet. Mikor Jókai észrevette, hogy valaki az asztal végén toasthoz kezd fészkelődni, megelőzte a veszedelmet felszólalván: Azt megmondom, hogy ezúttal toast ne legyen!”*¹⁶

A politikai színezetű eset az 1860-as évek elején zajlott.¹⁷ Benedek táborszer-

nagy kormányzása idején gyakoriak voltak a tüntetések, zavargások. Egy ilyen alkalmalmmal a tüntető ifjúság a Nemzeti Múzeumnál a *Szózatot* énekelte, Deákat éltette, Schmerlinget pedig szidalmazta. A tüntetés feloszlására érkező katonákat pedig kövekkel dobálták meg, utána pedig az őket üldözők elől megpróbálták elmenekülni a környék kávéházaiba, kapualjaiba. Hollósy Kornélia és néhány vendége a Zrínyi-ház erkélyéről nézte az eseményeket. Ekkor az egyik cseléd jelentette a háziasszonynak, hogy három menekülő fiatalember van az előszobában. „*Rögtön be kell bocsátani és elbűjtatni őket, ahová lehet*” - hangzott az utasítás, ő pedig előbb megszidta, azután megdicsérte az ifjakat, és másnap reggelig magánál tartotta őket.

A változatos szalonélet egészen 1862 nyaráig folyt, ekkor azonban Hollósy Kornélia a színpadtól való búcsúra szánta el magát. Úgy gondolta, sikerei csúcán, dicsőségesen fejezi be pályafutását. A „búcsú” nem volt szokványos, ugyanis a búcsúfellépések tavasztól nyárig folytak,

a közönség nehezen akart megválni a magyar csalóganýtól. (Ezt a titulust is használták.) A július 29-iki „végső” búcsúestról sokáig beszéltek még, és az egyik újságíró szerint: „*Ezen az estén véget ért egy dicsőségben, áldásokban gazdag közpálya. Ezen az esten ért véget az a derült szalonélet is, mely oly sokaknak képezte örömét, s már-már szükségét.*”¹⁸

Hollósy Kornélia további sorsa

A pesti színpadról való távozás még nem jelentett teljes visszavonulást, 1862 ősztől 1864 nyaráig vidéki körútra indult Hollósy Kornélia. Debrecen, Kolozsvár, Szamosújvár, Marosvásárhely, Kassa, Léva, Miskolc, Szatmár és Nagyvárad után hazatért a fővárosba, de mindjárt továbbköltözött férje dombegyházi birtokára, és itt élt egészen 1890-ben bekövetkezett haláláig.

A költözés előtt drága színpadi ruháit a szegényebb kolleganőknek ajándékozta, csak néhány kiegészítőt tartott meg. A himzett jelmezeket egyházi ruhákká alakíttatta át, és szegényebb plébániákhoz juttatta el.

A régi makói színház épülete. Lebontották 1941-ben.

A dombegyházi birtokon is élénk társasélet folyt, bár a vendégsereg nem volt oly tarka, mint a fővárosban. A környék egyik legjobb gazdaasszonyának tartották, aki szívesen foglalkozott a környékbeli gyerekekkel, idősekkel és elesettekkel. Színjátzó csoportot szervezett, dalesteket tartott, a gyerekeknek magyar nótát tanított, de ő maga nem lépett fel többet. Egyetlen kivételt tett csupán, amikor a Pest-budai Hangászegylet – melynek alapítója volt – negyedszázados fennállását ünnepelte, nagy hangversenyt tartottak *Liszt Ferenc* közreműködésével, és itt mutatták be először *Szent Erzsébet* című oratóriumát. Ezen a jeles eseményen Holósy Kornélia is szívesen fellépett.

Lonovics József 1879-ben Csanád vármegye főispánja lett, s Kornélia ebben a szerepkörben is remekül megállta a helyét, a sok reprezentációs feladatot nem érezte nyűgnek.

1889 őszén az egész Európán átsöprő influenzajárvány betört Csanád megyébe

és utolérte a Lonovics családot is. Először a családfő, majd az unoka esett ágynak. S míg a gondos nagymama a kis Nellit ápolta, maga is elkapta a kórt. Mivel évek óta vesebántalmakban szenvedett, szervezete nem birkózott meg a súlyos betegséggel. 1890. február 10-én hunyt el. *Szász Károly* református püspök, a szalon egykori vendége így búcsúzott el tőle:

*„Egyszer aztán elnémul, elhallgat,
Mindörökre vége fénynek, dalnak.
Harmatos lomb, sűrű bokor árnya
Sírva borul a holt csalogányra.*

*Kis bokornak sóhajto, kesergő
Panaszától megzendül az erdő,
Mély zúgását hegy-völgy továbbadja
Kis csalogányt egy ország siratja.”*¹⁹

Megjelent a Budapesti Negyedben
<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/kiss.html>

Lábjegyzetek

⁸ Vadnay Károly: Egy művésznőnk szalonja (i.m. 139-140. old.)

⁹ Déryné töltött káposztájáról, illetve Jászai Mari ecetes uborkájáról többen megemlékeztek. Vízváry Mariska szakácskönyvét még ma is használják a háziasszonyok.

¹⁰ Az album születésének körülményeiről Vadnay Károly hosszan megemlékezett „Emlékezés Sárosy Gyulára” című írásában. (in: Vadnay: Irodalmi emlékek, 5-31. old.)

¹¹ Vadnay: Emlékezés Sárosy Gyulára (in: Irodalmi emlékek, 28. old.)

¹² A gyűjtőív első aláírói között ott volt a Döblingben élő gróf Széchenyi István, aki azzal a feltétellel adott pénzt, hogy az alapot magánszemély – gróf Károlyi György – kezelje mindaddig, míg Magyarországnak alkotmányos kormánya nem lesz.

¹³ Bókay Árpád: Ez a Bókay, úgy látszik, intelligens ember! Egy jeles orvos a régi Pestről. (Bókay Árpád emlékiratát szerkesztette és sajtó alá rendezte Buza Péter. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht, Budapest, 2003. 14. old.)

¹⁴ Vadnay: Egy művésznőnk szalonja (i.m. 157. old.)

¹⁵ Vadnay: Emlékezés Sárosy Gyulára (i.m. 28. old.)

¹⁶ Vadnay: Emlékezés Sárosy Gyulára (i.m. 28-29. old.)

¹⁷ Valószínűleg az 1864-es Almásy-Nedeczky-féle „forradalomról” lehet szó. Vö.: Bókay Árpád: i.m. 11. old.

¹⁸ Diósszilágyi Sámuel: i.m. 63. old.

¹⁹ Diósszilágyi Sámuel: i.m. 87. old.

Kegyess Csaba

A holdfény hatása a kalucsnira

Nézegetem a győri Kisalföld „Lakás és kert” mellékletét: a holdfény hatása a nővényekre.

Ebben a pillanatban bekattan, egy régi szép, szamosújvári emlék, *Gábrus* bácsi története. Ha valaki nem tudná, a kalucsnit, akkor 1948-50-ben a jobb házakból származó úri emberek viselték télen, hogy a félcipőjük ne ázzon át. A kalucsnit olyan fényes gumiból készült „valami”, amit a félcipőre húztak fel.

Ilyent viselt *Zaharia* úr (akarom mondani névváltoztatás előtt *Zakariás Zénó* elvtárs-úr), az adóhivatal rettegett hivatalnok. A Coroian-féle házban lakott albérlőként. A nagy zöldkapus házban lakó másik családfő – *Hârța* bácsi – nagy ívben került. Erről mesélt annak idején *Markovics* bácsi, a nagyhatalmú legalább

150kg *Sommer* „úr” sofőrje. Szerinte – az olyan ember, aki a nevét úgy változtatja, mint a gatyáját, nem érdemli meg, hogy bárki is kalapot emeljen előtte. Pedig, annak idején, az új módí, a lenin sapka jött divatba.

Mátyus bácsiék - akarom mondani: *Gábrus* bácsiék – a szobafestő és mázólo fiával, annak családjával együtt laktak az Alsó Harmadik utcában, nem messze a *Keresztúriék* sarki házától. Igaz, köztük volt egy 1944-ben lebombázott ház, a *Nuridszán Antal* féle ház. Közvetlen szomszédjuk *Kleinék* voltak. A Keresztúri sarki ház az Alsó Harmadik és a Szent Ignác utca sarkán, a keleti oldalon állt. Óvodás koromban úgy tudtam, hogy őket *Mátyuséknak* hívták. Aztán másodikban derült ki, hogy tévedtem: az igazi nevük *Gábrus*.

Az utcának neve változó, az őslakosság úgy tudta: 1896-ban Alsó Posta utca, majd Alsó Harmadik utca, és kisgyermek koromban a 30 Decembrie utca nevet viselte. Mikor milyen szelek jártak az 1900-as években, olyan neve volt az utcának.

A *Gábrusék* és a *Kleinék* háza is - az „eredeti” rendezési tervet nézegetve - egy kettéosztott „nagy” örmény telek volt.

Az 50-es években, valakit erősen sértettek a városi polgárok címerei, ezért pénz, embert, állványzatot, vésőt és „mesét” (hogy majd Múzeumba kerülnek) nem kímélve eltávolították őket. Az eltávolított címerekről nincs eredeti felvétel. Gondolkoztam, honnan lehetne megszerezni azokat a címereket!

Szamosújvár örmény várost az erdélyi örmények a Martinuzzi-vártól közvet-

A római anyafarkas a szamosújvári finánc palota (1884) homlokzatán

lenül délre, egy nyílt mezőn alapították. Az 1 km² nagyságú vásárolt terület 1250 méter hosszú és 800 méter széles, téglalap alakú volt. A területet négy hosszú és hat, balról jobbra menő utcák által 35 kvartálra osztották.

Az építési munkálatok 1700 júniusában kezdődtek és olyan gyorsan haladtak, hogy 1700. augusztus 1-én *Oxendius Verzerescul* püspök már felvathatta a városban működő tímárok céhét, „Szűz Mária Menybemenetele tiszteletére szentelt Tímár Társulat” néven. A társulat alapszabályzatának a kiadási dátuma igazolja Szamosújvár örmény város létezését 1700. augusztus 1-i dátummal. Az alapszabályzatot a városban létesített Örmény Múzeumban őrizték.

Az így felosztott terület közepén két kvartálnyi helyet a városközponti parkjának és a középületeknek tartották fenn. A város északi részén, ugyancsak két kvartálnyi területet egy modern állatvásár-tér létesítésére szánták. A többi kvartálokat kis és nagy parcellákra osztották. Egy kis parcella 10, egy nagy parcella pedig 20 méter utcai szélességű volt. A kis parcellákra 3 utcai ablakos, a nagy parcellákra pedig 5 utcai ablakos házakat volt szabad építeni (a szebeni Oberkommandó rendezési terve értelmében). Az épületek a barokk architektúra remekművei.

Nézem a város 1896-os térképét: Felső Víz utca, Alsó Víz „utca”, Felső Közép utca, Alsó Közép utca, közepén a Főtér. Felső Posta utca, azután a „mi utcánk” Alsó Posta utca, Apáca utca és a Belmező utca, a Külmező utca párhuzamos a vasútvonallal. Az Alsó Víz utcában, ma is megcsodálható a *Buzdugán* házon az „üvegbagoly”.

Csak most kaptam rajta magam, hogy elcsatangoltam az eredeti történettől: szülővárosomról, az emberekről meséltem, elkalandozva az ígért történettől.

Az Alsó Víz utcában, ma is megcsodálható a *Buzdugán* házon az „üvegbagoly”.

Egyik alkalommal, *Nagy Öcsivel*, *Csonka Lacival* és *Váradí Árpival* a kút előtt „kispályást” játszottunk. Ekkor jött ki nagy dühösen *Gábrus* bácsi, az egyik kezében egy kissé megrongálódott kalucsnit tartva, szidta a holdfényt és *Pausán* bácsi kutyáját.

Szerinte a holdfény a hibás, hogy a tegnapi vásárolt kalucsni ilyen rongyos állapotba került. Azért adott ki egy nagy összeget, hogy Kolozsvárra utazzon a nyugdíja ügyében, s ott jó „benyomást” keltsen. Ez pedig nagyon fontos, mert sokat segítette a Szamosújvárra Dés felől bevonuló román csapatokat.

„Most, mit fog tenni, kilátszik a rongyos félcipője!”

dr. Issekutz Sarolta

Magyarörmény értékmentés 2. rész

Családfakutatás

Ekkor jött az áttörés. Elindítottunk egy új, egy hatalmas projektet, foglalkozni kezdtünk a családfakutatással, a teljes közösséget átmozgató családfa és gyökérkutatással. A munkához megnyertük *Gudenus János József* genealógust. Több évi munka eredményeként kiadtuk a „Gudenus” könyvet, amelynek címe „*Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*”. A gyűjtést több fronton műveltük. Meghirdettük az Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetekben, kértük a családokat, aki amilyen adatot tud, azt „szolgáltassa be” a közösségnek, küldje el Gudenus János Józsefnek vagy az egyesületnek, azaz beindítottunk egy centralizált és szervezett

kutatást. Szerveztünk bemutatkozó kiállításokat, amelynek témája a családfák és a családok voltak képes és szöveges formában. Szinte hihetetlen volt, hogy egy kiállításon, ahol a falakon nem Rembradt, Botticelli vagy Michelangelo képek láthatóak, hanem egyszerű kartonlapra feltűzött papírfecnik, családi dokumentumok másolatai, az emberek képesek órák hosszat böklászni és nézni. Ráadásul másnap visszajönni, mert valamire még kíváncsi. Nem úgy nézik, mint egy szép festményt vagy fotót, hanem keresték, kutatták, bogarászták a kézzel írott neveket, évszámokat.

Rendszeressé tettük a Füzetekben is a családfák bemutatását, elindítottuk az örmény családok bemutatkozásait. Levéltári látogatásokat szerveztünk és levéltáros szakemberrel előadásokat, képzéseket szerveztünk a technikai részletek oktatására.

A családfakutatástól alapvetően megváltozott minden a közösségépítésben. Rájöttek az emberek, hogy mit is jelent az a mondás, hogy a magyarörmények egy nagy családot képeznek. Azt tudták, hogy 100-200 évvel ezelőtt, amikor az örmények még néhány városban, zárt közösséget képeztek, akkor egy nagy örmény család volt. Az egy család elmélet arra a gyakorlatra épült, hogy az örmények is gyakran zárt közösségben házasodtak.

Most kiderült, hogy mintegy száz, kétszáz év múltán is az örmények egy családot képeznek, ha felkutatják a köztes időszakban a családi vonalakat. Természetesen a zárt nagycsalád bővült, mert a házasságok kinyíltak más nemzetiségek felé is. A nagycsalád most már az egész

Kárpát-medencére kiterjedt, sőt azon túlra is. Van egy mondásom, miszerint: „*Kétféle ember él a Kárpát-medencében, az egyik tudja magáról, hogy örmény gyökerű, a másik még nem tudja magáról, hogy örmény gyökerű.*”

Természetesen az örmény gyökerek feltárása során a keresést ki kellett bővíteni a leányágak felé is. A vérségi kapcsolatot ugyanis szerintünk a leányágon is értelmezni kell. Így sokkal szélesebb lehetett a merítés a híres örmények felkutatása területén is. Így jöttek a magyarörmény képbe olyan nevek, mint *Ady Endre, Szervátiusz Tibor, Görgei Artúr* stb., akik anyai ágon örmények.

Visszatérve a családi gyökerkutatásra, munkánkat összegezve kiadtuk az „*Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*” első kötetét. A könyv kiadása hatalmasat lendített a kutatásban, mert nagyon sokan jelentkeztek és kérdezték: mi miért nem vagyunk benne? A válasz egy-

szerű volt: mert nem adtunk anyagot. De ha adtok, akkor egy későbbibe bekerültök.

Szeretném éreztetni az olvasóval az óriási előrelépést. Jelentkezett valaki, hogy benne akart lenni. Ő is tagja kíván lenni a magyarörmény közösségnek. Kívánja, hogy dokumentáljuk az utókor számára, hogy az ő családja is a magyarörményekhez tartozik. Büszke, hogy a magyarörmény közösség tagja lehet. Óriási siker volt a könyv kiadása és a gyűjtés. Mindenkit megmozgatott és mindenkiben az összetartozás érzését eredményezte.

Nagyon sok közösség, klub szervezet stb. létezik az országban, amelyik valamilyen közös érdeklődésen alapul, teniszkлубtól kezdve a turistákon át a gazdasági és szakmai szervezetekig. Amit mi felélesztettünk, az nemcsak a távolba merülő örmény őshazán és közös történelmen alapul, hanem a vérségi kapcsolat tudatává változott. Jómagam a családom múltját felkutatva, közel 25 örmény családdal va-

Hogyan kutassuk fel családjainkat?

Tisztelt családfa kutató!

A családfa kutatáshoz kell egy jó családfa készítő program, de ez önmagában kevés. Szerencsére ma már az interneten több adatbázisban is kedvünkre kutathatunk. Ilyenek például a **Magyar Családtörténet-Kutató Egyesület** (www.macse.hu), melynek adatbázisában 1.204.409 születés adatait találjuk, ami 3.613.227 nevet jelent. Házasságkötési adatbázisuk 1.246.333 házasság adatait tartalmazza, ami 7.477.998 nevet jelent. Elhalálozási adatbázisuk pedig 2.363.637 elhalálozás adatait tartalmazza, ami 11.818.185 nevet jelent.

Ezek óriási számok, s lehetővé teszik felmenőink nagy százalékban sikeres keresését. A **Family Search** (www.familysearch.org) oldalon régi anyakönyvekbe is betekinthetünk és megtudhatjuk ki, hol és mikor távozott más földrészre, s ahol szintén óriási számú adat között találkozhatunk ismerős, rokoni nevekkal.

Heim Pál
családfakutató

gyok valamilyen fokon rokon kapcsolatban, fel és lemenő, fiú és lányágon.

Már azt is csodálatos volt tapasztalni a kezdeti időszakban, amikor megismerték egymást a klubban, a régi ismerősök, akik együtt bujkáltak még gyermekként a Semmelweis utcai ideiglenes templomban az oltár körül. Vagy Dél-Amerikából hazalátogatóként hallott a Fővárosi Örmény Klubról, eljött és találkozott a közel 50 évvel ezelőtt látott rokonával.

De most változott a világ, mert a kifüggesztett családfák tanulmányozása során rájöttek emberek, hogy ők rokonok. De nemcsak egy rokonra talált, hanem tudatára ébredt, hogy 20-30 más rokona is van e közösségben. Hihetetlen erőt képvisel ez a kapcsolatrendszer. A családi emlékezet feléledt és valósággá vált.

Felmerült az igény, hogy ne csak a nemességet kapott örmények családi kapcsolataival foglalkozzunk, hanem mindenkiével. Az igény jogos, csak a munka komoly nehézségekbe ütközött. Míg a nemesség általában jól dokumentálta magát, addig az egyszerű örmény családok kapcsolatainak dokumentálása hiányos.

Csak komoly egyedi kutatómunkával lehet egy-egy kereskedő vagy iparos család családfáját összeállítani és ott is csak néhány generációra visszamenőleg. E munka is beindult. Mindenesetre örülünk annak, amikor látjuk, hogy barangolótársaink eljutva Erdélybe betérnek egy-egy parókiára és elkérik nagyapáik és nagyanyáik anyakönyveit és tanulmányozzák. Természetesen vannak olyan családok, akik munkát és pénzt befektetve összeállítják családfájukat. Az egyesület és önkormányzatai nem rendelkeznek olyan anyagi háttérrel, hogy a nem nemes örmény családok geneológiáját intézményesen összeállíthassák. De már így is nagyon sok ilyen egyedi családfával rendelkezünk.

Szeretnék visszatérni a tanulmány elején található becslésre, amelyben a magyarörmény gyökerekkel rendelkező személyek számát 10-15 ezerre becsülték. Szerintem ez a szám alul becsült, mert ha belenézünk a Gudenus genealógia második, bővített kötetébe, amely csak az örmény nemesek leszármazottait tartalmazza, az 57 örmény nemesi név leszármazottainak neveit megszámlálva, több mint 5500 egyéb családi névvel találkozunk (1000 oldal). Ez a szám bár meglepő, de előrevetíti azt a hipotetikus állítást, hogy vérségi alapon valamilyen szinten örmény érintettségű személyek száma a kezdeti becsült értéket többszörösen meghaladja.

Természetesen nem mondható ki, hogy Magyarországon ma 50-100 ezer örmény gyökerű személy él, de véleményem szerint legalább ennyi embernek a vérében van legalább egy csepp örmény vér. Más kérdés, hogy ebből hány vallja magát örmény gyökerűnek vagy németnek, romának, szlováknak, mert e nemzetiségből is található vér az ereiben (többes identitás).

A jelenlegi helyzetben a magyarörmények a törvényi nehézségek és az identitástudat zavarainak csökkentése miatt használják az „örmény gyökerű” és nem az „örmény” kifejezést az identitás megjelölésére, mert mi magyarnak érezzük magunkat.

Taglaltam az előbb, hogy magyarörményeink önként jelentkeztek, hogy szerepeljenek a Gudenus féle genealógiában, mert büszkéek az örmény múltjukra, családjukra. A jelentkezést viszont nem szívesen teszik meg, amikor hivatalos állami összeírás, regisztráció van. Így fordulhatott elő, hogy az örmény gyökerű regisztráltak száma csak a töredéke a valós létszámnak.

A Magyarörmény Tudástár elindítása

A Magyarörmény Tudástár egy fokozatosan bővülő online adatbázis, benne könyvek,

tanulmányok, előadások, kiállítások, híres magyarörmény személyek stb. bemutatásával (www.magyarormenytudastar.hu).

A rendszer folyamatosan bővül új tételekkel (könyvekkel, művészekkel, tanulmányokkal, stb). Kulcsszavak (szófelhő) alapján kereshető a szöveges tartalom.

A tárolt információk fajtái:

- Örmény tartalmú könyvek, kiadványok, cikkek, hanganyagok, videók.
- Tanulmányok, előadások a magyarörmény múlttal és jelenrel kapcsolatban.
- Képgalériák egy-egy kiállításról, a kiállítás anyagáról, a tárgyról, valamint a kiállítást megnyitó eseményről.
- Híresebb magyarörmény személyek bemutatása és kép- vagy hanggalériája.

A válogatás és feltöltés során nem kívánunk szakértőként mérlegelni és igazságot tenni az írások között, ezért törekszünk arra, hogy minden, a tematikus témakörbe tartozó fontos írás felöltésre kerülhessen, bizonyos szerkesztői moderálás után.

A MÖT nem foglalkozik sem a nemzeti-ségi-, sem a nemzetközi politikával, csak annyiban, amennyiben a közösség belső élete bemutatásának része.

Ezen információk rendszerezett és kereshető közkinccsé tétele nagyon fontos

a magyarörménység számára, hogy azok kutathatók legyenek mind a magyarörményeknek, mind bármely érdeklődőnek.

A Magyarörmény Tudástárban nemcsak a mi gyűjtéseink, kiadásaink, tanulmányaink találhatóak meg, hanem átveszünk más által írt, kiadott, feltöltött dokumentumokat is (a hivatkozások törvényes megjelentetése mellett).

A Tudástár beindításához a legnagyobb segítséget Varga Mihály pénzügyminiszter (korábban nemzetgazdasági miniszter) úr a saját keretéből, az EMMI Kultúráért Felelős Államtitkársága közreműködésével biztosította, amiért köszönetet mondunk. Támogatásukért hála illeti a projekt valamennyi közreműködőjét, valamint a Budapest Főv. II. kerületi Örmény Önkormányzatot, a Ferencvárosi Örmény Nemzetiségi Önkormányzatot. A folytatáshoz további minisztériumi és más szervezeti, magán-személyi támogatásokra lesz szükségünk.

Minden kedves Olvasónknak hasznos és kellemes keresést, kutatást, olvasást és szellemi gyarapodást kívánunk.

Megjelent:

Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin nemzetiségek néprajzából 10. (2018)

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

A Magyarörmény Tudástár célja, hogy egybegyűjtse és bemutassa az erdélyi és magyar örmény diaszpóra múltját és jelenét, történelmét, kultúráját, meghatározó személyeit és írott megjelenéseit.

A Magyarörmény Tudástár egy fokozatosan bővülő, tematikus online adatbázis, benne könyvek, tanulmányok, előadások, kiállítások, híres személyek stb. bemutatásával.

www.magyarormenytudastar.hu

Murádin Jenő

„Ködön át a Máramarosi bércek”

Hollósy nyomában a szülőföldön (1857-1918)

A címnek felírt vessor, *Petőfi* költői képe táj leíró hangulatában, de allegorikusan is társul a választott témához. A festő és szülőföldje - *Hollósy* és Máramaros.

Aki valamennyire is ismeri a kolóniaalapító mester életrajzát, tudhatja, mennyivel több derül ki nagybányai ténykedéséről, mint szülőföldjéhez fűződő kezdeti vagy kései kapcsolatáról. A művésztelep városában alakja mindig rivaldafényben állott; emlékiratok sora idézi meg karizmatikus alakját, vezérszerepét, páratlan művészpédagógusi habitusát.

Félművészként maradt ugyanakkor mindaz, ami azon a mozgalmas öt éven, a nagybányai művésztelep 1896-1901 közötti első korszakán kívül esett. *Hollósy* úgy távozott Nagybányáról, fél évtizeddel az alapítás után, hogy többé nem tért vissza oda. Növendékeivel a leghosszabb időt Técsőn töltötte, és volt velük szülővárosában,

Hollósy Simon önarcképe, 1916

Máramarosszigeten is. A Felső-Tisza és az Iza völgye, a szülőföld ismerős tája ez a vidék. A történelmi Máramaros, a Gutinon túl kezdődik. Hiszen Nagybánya Szatmár vármegyének volt mindig a része, a mai Máramaros központjává csak a térség újabb kori adminisztratív felosztása tette meg mesterségesen.

A Gutinon túli régióba vezetett minden kutatóút, mely *Hollósy Simon* pályájának fehér foltjait próbálta eltüntetni. Innen ihletődött és végső helyére ide került az a történelmi tábla is, *A huszti vár*, amely a nagybányai kolónia létrejöttében olyan nevezetessé vált. Erről a műről és *Hollósy* kapcsolatainak néhány vonatkozásáról lesz szó az itt következőkben.

Az anyától, apától egyaránt örmény vért örökölt *Hollósy Simon* Máramarosszigeten született 1857-ben. Szülei valamivel a 48-as forradalom előtt költöztek át Szamosújvárról erre a vidékre. Apjának divatárkereskedése volt a városban, s bár különösebben módos nem lehetett, annyira elég tehető, hogy mindhárom gyermekét taníttassa. *Simon* és öccse *József* a művészet iránt mutatott vonzalmat, ők Pesten, majd Münchenben folytattak tanulmányokat. A

harmadik testvér, *István*, Máramarosszigeten lett városi tisztviselő. Sorsa egyedül Simont tartotta meg a művészpályán, aki a bajor fővárosban megtelepedve magániskolája jövedelméből élt.

A festő és szülővárosa kapcsolata akkor vált a jövőt tekintve érdekessé, amikor hazatérésre kérték föl, megbízást kínálva számára egy történelmi kép megfestésére. Az Országos Magyar Képzőművészeti Tanács 1895-ben, a millenáris ünnepségekre készülve hirdetett pályázatot történelmi tárgyú művek megfestésére. Megyék, városok, köztisztviselők olyan alkotásokra adtak megrendelést, amelyek régióiknak valamely nevezetes eseményét örökítették meg. Az is természetes volt, hogy ilyenkor ott élők, vagy onnan elszármazott művész kapja meg a képrendelést. Ilyenformán Máramaros megye vezetői még az említett esztendő elején kapcsolatba léptek a Münchenben élő *Hollósy*val.

A képrendelés terve és ajánlata, legalábbis ahogyan a kezdetben mutatkozott, annyira csábító volt, hogy *Hollósy* már február végén Budapestre utazott a részletek megbeszélésére. *Réti István* a nagybányai művésztelepről szóló könyvében erről így írt: „*Thorma* kalauzolta a Pesten járatlan *Hollósy*t, és tulajdonképpen e megrendelés és a pár napos pesti tartó-

A huszti vár

kodás váltotta ki a későbbi nyári expedíció ötletét, mert hiszen logikus volt, hogy *Hollósy*nak egy időre haza kell majd jönnie a huszti várromot természet után megfesteni. Itt kezdődik a nagybányai mozgalom története. (...) Ez a lehetőség felizgatta képzeletünket, és szót szöbe öltve ötlött eszünkbe, hogy jöjjön *Hollósy* akkor ide egész nyárra az iskolájával együtt, mert ezt a fő megélhetési forrását nem hagyhatja ott hosszabb időre Münchenben, még kevésbé oszthatja föl”¹

A megrendelők valamilyen köpenyeskardos jelenetet, történelmi zsánert vártak a festőtől. S ha eleinte úgy tűnt, hogy *Hollósy* nem zárkózott el egy epikus témától, később meggondolta a dolgot, s mindössze egy tájképet, de nagyvonalú és kvalitásos művet festett helyette. Mindez azonban a megbízók ízlésével és elképzelésével kibékíthetetlen ellentétben állott. A vármegye az elkészült festmény átvételét elutasította.

A nevezetes affér előtt kövessük azonban a kép keletkezésének történetét.

Hollósy már régóta készült tájképezni a szülőföldön, szívesen vállalta hát a feladatot. Emlékeit idézték föl a Máramaros lenyűgözően szép tájai. Gyermekkorát és ifjúkorát töltötte ott. „A varázsos szépségű máramarosi táj, a Kárpátok fensége életre szóló emléket adott. Néha napokra eltűnt otthonról, felkereste a havasi esztenákat, s élte az erdei emberek életét. (...) Ezek az élmények sohasem veszttek el benne, Münchenben visszatérnek”²

Közben a táborverők csapata 1896. május 6-án megérkezett Nagybányára. Berendezkedésük után kerített sort *Hollósy* arra, hogy terepszemlére Máramarosszigettől nem messze, a Tisza túloldalán fekvő Husztra ellátogasson. *Iványi Grünwald* Bélával közösen vállalkozott a kirándulásra. Pár nap alatt *Hollósy* vázlatokat, *Grünwald* pedig a megfelelő néző-

pontból fényképfelvételeket készített. Ez a módszer - a fényképezés - akkoriban a naturalista festésmód természetes velejárója volt. *Réti István* elevenen emlékezett a balszerenese üldözte kép elkészültére. „Itthon egy nagy vásznon *Hollósy* elkezdte a munkát: elől gyümölcsös, közepeit a falu egy-két fehér házikója, a lombos, erdős hegy tetején pedig Huszt várának maradék romjai. Nem túlságos nagy kedvvel dolgozott a képen, de azért haladt vele, amikor beütött a villám egy ügyvéd és a végrehajtó képében, s valami rég elfeledett ifjúkori váltóadósság fejében lefoglalták a készülő képet. *Hollósyt* végtelenül lehangolta az eset, eltűnt minden bizakodása.”³

E botrány *Hollósy* ellen hangolhatta a vármegyei tisztviselőket. A kép elutasításának azonban nem ez volt az igazi oka. Szomorkás, inkább az elmúlás hangulatát keltő festmény került a megrendelők elé, amikor ők valami hősi, történelmi pátoszú tablóra számítottak. A 200 x 150 cm-es nagy vásznon kétségtelenül egy plein air tájkép. Előterében világoszöld színekben játszó mező látszik, kék-fehér-rózsaszín virágokkal. A házcsoport tanyának tűnik magas gémeskútjával. A zsindeletetős ház fehér füstöt eregető kéménye az élet egyetlen jele. Háttérben átmenet nélkül emelkedik a magasba a romokat hordozó huszti hegy. Rozsdabarna erdő, kék ég, bokrok, fák, felhők csendes békéje... Semmi monumentalitás: ez A huszti. A kép bal sarkában jellegzetes betűkkel: *Hollósy*.⁴

Nem érdektelen a festmény sorsát, hányattatását is nyomon követni. Az elutasítás miatt haragos festő úgy rendelkezett, hogy a képet a megyei levéltárban helyezték el, éspedig befelé fordítva, hogy senki ne láthassa. Innen került a közhatalomváltozás után az Astra (az erdélyi román közművelődési egyesület) helyi székházának dísztermébe. A háborús idők kezdetén, 1939-ben Kolozsvárra, 1940-ben Tordára menekítették a képet. Csak sok évvel később

Tengerihántás, 1885

vihette haza *Francisc Nistor*, a máramarosszigeti múzeum igazgatója.

Miután *Hollósy*nak szülővárosában 1990 tavaszán emléktáblát avattak, a kép ismét az érdeklődés előterébe került. Talán ennek lett nem várt következménye, hogy műkincs-tolvajok 1993. február 2-án a hatalmas képet díszes keretéből kiemelve ellopták, s a határon túlra csempészték. A képtolvajok 1995-ben kerültek rendőrkézre, a festmény pedig Magyarországról (miután a Magyar Nemzeti Galéria restauráltatta) visszajutott eredeti helyére.

Hollósy Simon életének és művészetének utolsó korszakát a csupán vázlatosan fölrajzolható técsői évek idézik meg. 1904-től tíz alkalommal kereste föl növendékeivel Máramaros vármegye egyik járásának központját, Técsőt. Ismerősei éltek ott, a gyógyszerész Ágoston családban örmény földijeire, barátaira talált. Kistécsőt és Nagytécsőt a Tisza választja el, utóbbi a mai Ukrajna területére esik. Kistécső

Técső

egyetlen házsor csupán a Tisza rekettyés, fűzfás partján. Festői motívumai a Nagynereszen, a falu utcáját szorosan követő magas hegyhát és Máramaros irányában az alacsonyabb Kisnereszen. Közel van a Kőhídnak nevezett hely, egy erdős dombláb, mibe sziklás-köves kanyart mos ki egy patak.

Természetimádó és különc voltára ráillik az a kép, amit ismerői és tanítványai hagytak reánk. Néha napokon át bolyong egyedül a Tisza partján, a hegyekben. Rajzolja a halászokat, vázlatokat készít festményeihez, köztük soha be nem fejezett művéhez, a Rákóczi-indulóhoz⁵

Kistécsőn e sorok írója 1969 júniusában még találkozott olyan helybeliekkel, akik emlékeztek a festőre, legendává szőtték titokzatos alakját. *Rusznayák József* 84 éves kistécsői lakos mondta: „*Hollósy* Nagytécsőben kivett bérbé egy szobát, és ott laktak hárman vagy négyen együtt. A ház a Mokány Andrásé volt. Festette a Tiszát, a hidat, a Tiszán túl a Nereszent. Itt Kistécsőben fogadott asszonyokat, azokat festette. A gyerekek, akkor én is fiatal voltam, csapatostul mentek utána. Nekem volt képem is tőle, mert ami nem tetszett, azt nekünk adta. Aztán elhányódott. Ha én tudtam volna, de ki törődött akkor ilyesmivel. ’17-ben lefogaták, azzal vádolták, hogy áruló, hogy az oroszokkal cimborái. Nem is itt halt meg, a katonák elvitték. Talán

nem is halt meg ’18-ban, csak úgy mondták, mert valahová elhurcolták a háborúkor.⁶ *Hollósy* 1918. május 8-án halt meg.

Müncheni iskolájának szétszéledése a világháború végén mintha életerejétől fosztotta volna meg a festőt. Már betegen a técsői iskola tanítói lakásában lakott. Fekhelye fekete táblával felszerelt kórházi ágy. Erre a láztáblának szolgáló alkalmatosságra rajzolta fel utolsó vázlatait.

Lábjegyzetek:

¹ Réti István: *A nagybányai művésztelep*. Budapest 1994. 11—12.

² Németh Lajos: *Hollósy Simon és kora művészeite*. Budapest 1956. 28.

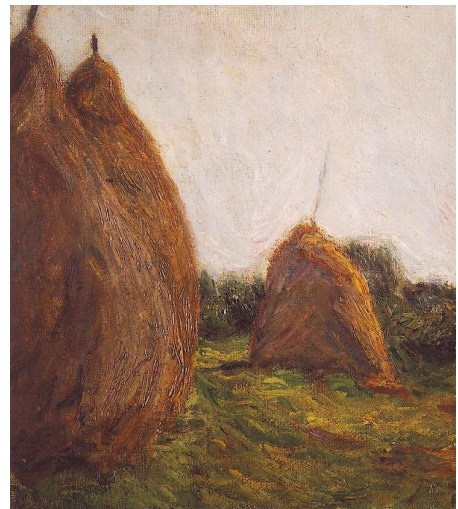
³ Réti: i.m. 17.

⁴ Murádin Jenő: *Hollósy Simon: A huszti vár*. Művészettörténeti Értesítő, 1979. XXVIII. évf. 2. sz. 128-130.

⁵ Raoul Șorban: *O viață de artist între München și București* 1986. 109.

⁶ Murádin Jenő: *Emlékek, adatok az ismeretlen Hollósyról*. Utunk Évkönyv 1971. 323-338

Megjelent: Armanopolis Örmény Kultúra és Művészet Szamosújváron ARARÁT Könyvkiadó, Bukarest 2002

Szénaboglyák

Fröhlich Ida, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A Biblia az örmény hagyományban

A kereszténység Kr.u. 304-ben, III. Tiridatész (Kr.u. 287 k.-314 k.) alatt történt felvétele után a Biblia szent iratként fontos helyet tölt be az örmény irodalomban és kultúrában. Az örményeknek azonban jóval korábban meg kellett ismerkedniük a bibliai hagyománnyal, a Kr.u. 1.sz-tól Szírián keresztül terjedő kereszténység által. Noha az ország még a kereszténység felvétele után három évszázadig vallási csatatér volt, a keresztény papok megismertették a népet a Biblia – mindenek előtt az evangéliumok – tartalmával.

Közülük meghatározó volt a kappadókiai születésű és neveltetésű *Világosító szent Gergely* prédikatori és térítő munkája, aki az új vallást az uralkodóval elfogadtatta.¹ Az első fordítások szerzői *Szahak* katolikosz (350 k. - 439) és *Meszrop Mastoc* (361 k. - 440) – az örmény ABC megteremtője (406) – tudós prédikátor voltak. A minták – mind az ABC, mind a fordítások tekintetében – a szír és a görög kultúrák voltak. *Szahak* és *Meszrop* a Biblia mellett liturgikus irodalmat és egyházatyákat is fordítanak, szírből és görögből. Joggal értékelhetjük ezt a korszakot szellemi-kulturális reneszánszként.

Magáról a fordításról való ismereteink ellentmondásosak. *Meszrop Mastoc* tanítványa, *Koriun* (5.sz.), mesterének tulajdonítja a fordítást, míg a később élt *Horenaci Mózes* (7. vagy 8.sz.) szerint *Szahak* és *Meszrop* voltak a fordítók. Úgy tudja, *Szahak* szírből fordított, mivel a perzsa király minden görög könyvet elégettetett. *Koriun* szerint a sievte készült fordítást *Szahak* és mások revidálták az epheszoszi zsinat (Kr.u. 431) után. A revízió alapjai görög kéziratok voltak.

A fennmaradt szövegek belső bizonyítékai alapján az állapítható meg, hogy a fordítás két vagy három szakaszban folyhatott. A legrégebbi szöveg (Arm1) később

Meszrop Mastoc Francesco Maggiotto (1750-1805) festményén

alapos revízió tárgya lett, vagy új fordítást (Arm2) készítettek. Ezek ószövetségi könyveket is magukba foglaltak – sőt, bizonyos könyvek – a Krónikák könyvei, Énekek éneke, Makkabeusok, Ben Szíra – két változatban is fennmaradtak; ezek egyike az Arm 1 szövegében található.²

A legmodernebb tudományos kézikönyveket használták: Arm2-ben a Genesis a Septuaginta hexaplai görög szövegén alapul. *Órigenész* Hexapla-jának hatása sok más könyvön is érződik (pl. Jób könyve).³ Az evangéliumok szövegét, amelyek mindennél fontosabbak voltak a fordítók

számára, az Arm2 fordításában görögből készítették. Az ószövetségi könyvek tekintetében az Arm2 fordítása a Septuaginta kánonját követi, így olyan, apokrifnak nevezett szövegeket is tartalmaz (a 4Makk kivételével), amelyeket a héber Biblia nem ismer. Sőt, nagy számban fordítottak a Septuaginta kánonjában sem szereplő bibliai tematikájú, zsidó körökben keletkezett műveket is, és ezek nagy tekintélynek örvendtek. A kéziratok, amelyek alapján az örmény fordítások készültek, sajnos, nem ismertek. Ezra ún. negyedik könyve (4Ezra), valamint A 12 patriarcha testamentuma című gyűjtemény azonban számos középkori örmény kánoni listán szerepelnek, és a szövegeknek örmény kéziratai is maradtak fenn. Az újszövetségi apokrifek az Arm2 szövegében egy korinthuszi levéllel (3Kor) bővültek.

Az apokrif irodalom körébe sorolt iratok bibliai tematikájú, tanító szándékú művek, amelyek valamilyen ok folytán mégsem váltak a sugalmazott könyvek, gyűjtemények részeivé. Az okot nem annyira tartalmukban, mint inkább talán hagyományozók körében kell keresnünk. Az apokrif irodalomhoz kapcsolódnak alexandriai *Philón* (Kr.e. 20 k. - Kr.u. 40 k.) művei is, amelyek szintén olvashatók örményül. Sőt, *Philón*-nak van olyan műve, a *Quaestiones in Genesin* (Kérdések a Teremtésről), amelynek teljes szövege ma is csak örmény fordításban olvasható, görögül nem maradt fenn. *Philón* mellett egyébként görög filozófusokat, *Platónt* és *Arisztotelészt* is fordítottak. Az örmény kereszténység élénk kapcsolatot tartott a korabeli Kelet keresztény műveltségével: szerzetesi vagy Alexandria és Caesarea iskoláiban *Euszebiosz* görög nyelvű Egyháztörténete alapján tanulták a kereszténység történetét, vagy a síriai *Amida* iskoláját látogatták.

Az ismert apokrifonok közül a legtöbbszörnek van ismert örmény fordítása - sőt, örmény szerzők művei részleteket őriztek

meg máshonnan nem ismert apokrif művek szövegéből is; például egy máshonnan nem ismert Ezékiel-apokrifon egy részlete *Nüsszai Gergely*nél olvasható.⁴ A zsidó háború bukása után keletkezett, a katasztrófa okait kutató, *Ezra* negyedik könyve (4Ezra) címet viselő irat rendkívüli népszerűségét a késő-ókor világban mutatja, hogy a mű nemcsak latin, szír, kopt (töredékek), etióp, grúz fordításban, hanem két, egymástól független arab változatban is fennmaradt.⁵ Örmény fordítása feltehetően görögből készült. A művet *Ayirivanki Mehitar* listája a kánoni könyvek között említi.⁶ Az örmény nyelvű változatnak korábban négy kézirat volt ismert, Velencéből - az ismert kéziratok száma ma ennek többszöröse.⁷ Feltehetően a grúz verzió is az örményen alapul (ezek a szövegek ugyanis a többi ismert változattól eltérnek).⁸

Ugyancsak az örmény Ezra-irodalom körébe tartozik az "Ezra kérdései" címen ismert irat.⁹ Objektív kritériumok alapján eldönthetetlen, hogy a mű más nyelvből készült fordítás-e (ebben az esetben héber vagy arámi eredetire menne vissza), vagy pedig az ismert apokrifák stílusában örményül írt mű. Valószínűleg az utóbbi - és az Ezra kérdései nem az egyetlen példáját jelenti az apokrif irodalomhoz szorosan kötődő, annak témáit és motívumkincsét használó, de örmény szerző által írt, és örményül fogalmazott alkotásoknak.

A tizenkét patriarcha testamentuma c. gyűjtemény darabjai az ószövetségi patriarchák, Jákob fiai szájába adott erkölcsi intelmeket tartalmaznak. A teljes gyűjtemény ma görögül ismert, és görög szöveg lehetett az örmény fordítás alapja is (a gyűjtemény egyes darabjai ma arámi nyelven is ismertek).¹⁰ A Genesis 2-3. hagyományával, az első emberpár életével foglalkozó legendás és tanító jellegű zsidó irodalomból kiemelkedő az Ádám és Éva élete c. irat, melynek az örmény fordítás egyik jelentős változatát képviseli.¹¹ Az

örmény hagyomány megőrizte az ószövet-ségi prófétákról szóló legendákat tartalmazó Vitae Prophetarum címen ismert gyűjteményt¹², a *Báruk* negyedik könyve (4Báruk) című iratot,¹³ és nem utolsósorban az ókori irodalom bestsellerének számító Ahiqár-regény szövegét. Az Ahiqár-regény címadója, a bölcs udvarnok, *Ahiqár* neve először a Kr.e. 7.sz.-ban bukkan fel mezopotámiai forrásból. Az Ahiqár névvel összekapcsolt elbeszélés és bölcs mondások gyűjteményének legkorábbi ismert szövege a Kr.e. 5.sz.-ból származik, és az Asszuán közelében fekvő egyiptomi Elephantinében találták meg, az ottani zsidó határőr-kolónia iratai között.¹⁴ A mezopotámiai eredetű és tematikájú mű rendkívüli népszerűségét és más művekre gyakorolt hatását bibliai példák is tükrözik: *Eszter* könyvének az egymással rivalizáló főhivatalnokokat bemutató szála, valamint Tóbit könyve, amely a név szerint említett Ahiqárt Tóbit unokaöcséként mutatja be, és a történet fordulópontjain utal történetére).¹⁵ A mű örmény fordítása a szír hagyományra megy vissza, és az arámihoz igen közel álló szöveget ad, szemben a többi ismert változattal.¹⁶

Az egyiptomi zsidó közösségekben keletkezett művek ugyancsak korán ismertté váltak és örmény műveltségben is. *József* és *Aszenet* történetét egyiptomi zsidó szerző írta, görögül.¹⁷ A regényes motívumokat és a bölcsesség-irodalom elemeit egyaránt tartalmazó történet alapjául a Genesis József-története (Gen. 35, 37-50) szolgált. Ugyancsak egyiptomi zsidó és

ugyancsak görögül írta a Makkabeusok harmadik könyve (3Makkabeusok) címen ismert elbeszélést, melynek az eredetit inkább parafrázáló örmény fordítása a Kr.u. 400-600 közötti években készülhetett.¹⁸ A fordítás és az örmény hagyomány alapja a mű görög szövege lehetett, minthogy ezt az iratot sem *Jeromos* Vulgatája, sem a későbbi katolikus Bibliák nem tartalmazzák.

A Makkabeusok negyedik könyve (4Makk) címen ismert palesztinai zsidó mű óriási hatást gyakorolt a keresztény martirologiai irodalomra.¹⁹ Míg a zsidó hagyomány a rabbinikus irodalom kora (Kr.u. 1-2.sz.) után teljesen megfelelkezik róla, addig a keleti és nyugati keresztény egyházatyák – az örmény *Nazianci Gergeley*, *Aranyászjű szt. János*, valamint a nyugati *Ambrosziosz* és *Augustinus* - körében jól ismert és gyakran idézett mű. Az egyházatyák nemcsak ismerik, hanem kereszténynek is elfogadják, a Makkabeus-fölkelés korának zsidó mártírjaiban keresztény protomártírokat látván.

Az előző rövid áttekintésből is kitetszik, hogy az örmény hagyomány az ókori keleti kultúra igen széles köréből merített, lehetőség szerint közvetlen források alapján. Ez a folyamat folytatódik a Kr.u. 5.sz.-tól kezdve bőségesen dokumentált önálló örmény nyelvű irodalom műveiben - *Agathangelosz* krónikáiban, életrajzokban, és mártír-legendákban, és a Kr.u. 7. vagy 8. században élt *Movszesz Horenaci* (*Khorénei Mózes*) monumentális krónikájában.²⁰

Folytatás a következő számban

Lábjegyzetek

¹ A százánidák és a bizánciak egyaránt a saját vallásukat igyekeztek Armeniára erőltetni. A szír nyelv és irodalom tilos volt Nyugaton, és ugyanígy a görög Keleten. Kr.u. 387-ben felosztották Armeniát a parthus és Római Birodalom között.

² A legkorábbi örmény bibliafordításokról ld. Joseph M. Alexian, *Armentian Versions*, in: D.N. Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York, London: Doubleday, 1992, 6:805-808.

³ Órigenész, Kr.u. 240 k., szó szerinti összehasonlítása a héber Ószövetség, annak héber görög betűs átírása, valamint a görög Septuaginta és más görög fordításoknak (Aquila, Szümmakhosz, Theodotion) szövegeit. A Septuaginta ebben a gyűjteményben az 5. oszlop.

⁴ *Patrologiae graecae*, ed. J. Migne, 46, col. 208. A mű ókori idézeteiről ld. J.H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, Garden City, New York: Doubleday 1983, I. 488.

⁵ A kéziratokról és kiadásokról ld. Charlesworth, i.m. I. 518. A szövegekről ld. Charlesworth, i.m. I. 517-59; a latin verzió Jelenits István magyar fordításában az *Apokalipszisek* c. kötetben (Apokrif iratok, szer. Adamik Tamás), Budapest: Telosz kiadó 1997, 17-46 oldalakon olvasható.

⁵ J. Issaverdens, *Uncanonical Writings of the Old Testament*, Venice 1901, 481-691; M. Stone, *The Armenian Version of IV Ezra*, University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies, 1, Missoula, Mt. 1979. c. könyvében további tizenöt kézitről ad számot.

⁶ Michael Edward Stone, *Armenian Canon Lists III: The Lists of Mechitar of Ayrivank` (c. 1285 C.E.)*, Harvard Theological Review (HTR), 69 (1976), 289-300.

⁷ J. Issaverdens, *Uncanonical Writings of the Old Testament*, Venice 1901, 481-691; M. Stone, *The Armenian Version of IV Ezra*, University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies, 1, Missoula, Mt. 1979. c. könyvében további tizenöt kézitről ad számot.

⁸ Az örmény kéziratok hagyomány egyébként a művet néha 3Ezrának nevezi, míg más keresztény hagyományban használatos a 2Eura elnevezés is. A szövegekről ld. Charlesworth, i.m., 1:518-19. Ezra negyedik könyvéről ld. M.E. Stone, *Second Book of Ezra*, in: *The Anchor Bible Dictionary* 2:611-614.

⁹ Charlesworth, i.m., 1: 591-99

¹⁰ A mű görög nyelvű szövegének első, és máig alapvető kiadása: R.H. Charles, *The Greek Versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, Oxford 1908; Hildesheim 1960. Az örmény fordítás kéziratiról ld. Charlesworth, i.m. 1:776. A qumráni (holt-tengeri) tekercsek között héber és arámi testamentum-töredékekre bukkantak. A szövegek - Júda, József, Naftáli, Lévi testamentumai - hasonló tartalmúak a görög fordításokból ismert hasonló című művekével. Közöttük van olyan testamentum - Qaháté - amelynek görög fordítása nem ismert. A testamentumok magyar fordítását és kiadásait ld. Fröhlich I., *A qumráni szövegek magyarul*, Piliscsaba: PPKE 1998, 224-233.

¹¹ A műről ld. M.E. Stone, *The Death of Adam - An Armenian Adam Book*, Harvard Theological Review 59 (1966) 283-91.

¹² A különböző fordításokról és szövegváltozatokról ld. Charlesworth, i.m. 2:379.

¹³ A fordításokról és kéziratokról ld. Charlesworth, i.m. 2:413.

¹⁴ A mű első kiadása: E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militär-Kolonie zu Elephantine, I-2*, Leipzig 1911, standard kiadása: A.E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1923. A történet szerint Ahiqár Szín-ahhé-eriba (Szanhérib) és Assur-ah-iddina (Esarhaddon) asszír uralkodók kancellárja volt. Saját gyermeke nem lévén örökbe fogadta unokaöccsét, Nádábot (Nadint) akit sajátjaként nevelt, hogy az majd hivatalát is örökölje. Az ifjú azonban, hogy hamarabb juthasson nagybátyja örökébe, hamis módon áruházzal vádolja be Ahiqárt. Esarhaddon halálra ítéli Ahiqárt, akiben azonban a hóhér korábbi jótevőjét ismeri fel, ezért megmenti. A mű végén kiderül az igazság, Ahiqár visszatér, a gonosz Nádáb pedig megbűnhődik.

¹⁵ Tóbit 1:22, 11:17, 14:10

¹⁶ A különböző nyelvű változatok szövegét ld. J.R. Harris, F.C. Conybeare, A.S. Lewis, *The Story of Ahiqar*, Cambridge 1913.

¹⁷ M. Philonenko, *Joseph et Aseneth: Introduction, texte critique, traduction et notes*, SPB 13, Leiden: Brill 1968. A műről ld. Gideon Bohak, *Joseph and Aseneth and the Jewish Temple in Heliopolis. Early Judaism and its Literature 10*, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1996.

¹⁸ Görög szövege a Septuagintában olvasható; angol fordítása, bevezetővel Charlesworth, i.m. 2:509-529-ben található.

¹⁹ A szöveg történetét és az angol fordítást ld. Charlesworth, i.m. 2:531-564.

²⁰ Magyar fordítása: *Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története*. Erdeti örményből fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Szongott Kristóf, Szamosújvár: Tódorán Endre „Aurora” könyvnyomdája, 1892.

TARTALOM

Örmény triszagion 3. – <i>dr. Sasvári László</i>	1
Moldvai örmények Erdélyben, Magyarországon és a nagyvilágban 3. – <i>Ștefan S. Gorovei</i>	2
Családtörténeti felhívás	7
Ja, és véletlenek nincsenek – <i>Esztergály Zsófia</i>	8
Hollósy Kornélia szalonja 2. – <i>Gyertyánfyné Kiss Csilla</i>	10
A holdfény hatása a kalucsnira – <i>Kegyes Csaba</i>	17
Magyarörmény értékmentés 2. – <i>dr. Issekutz Sarolta</i>	19
Hogyan kutassuk fel családjainkat?	20
„Ködön át a Máramarosi bércek” – <i>Murádin Jenő</i>	23
A Biblia az örmény hagyományban – <i>Fröhlich Ida</i>	27

Örmény Családi Piknik július 4-én az Országos Örmény Önkormányzat szervezésében

Világosító Szent Gergely napi búcsú az Örmény Katolikus Plébánián, július 5-én

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület székhelye: 1015 Budapest, Donáti utca 7/a.

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 70. **Tel./Fax:** 06(1) 201-1011

Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt. Királyhágó fiók: 10100792-72594972-00000007

Elnök: dr. Issekutz Sarolta

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK – füzetek

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület kéthavonta megjelenő kiadványa

A kiadványt támogatja:

Budapest Főváros II. kerületi Örmény Önkormányzat

Nyilvántartási szám: CE/13136-3/2017

Főszerkesztő: Fabók Dávid

Felelős kiadó: dr. Issekutz Sarolta - Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

Munkatársak: Dr. Sasvári László, dr. Issekutz Sarolta, Bálintné Kovács Júlia (Kolozsvár)

Szerkesztőség: 1251 Budapest, Pf. 70. Tel./Fax: (1) 201-1011

Tördelés: www.artisthus.hu

Nyomda: Pharma Press Nyomdaipari Kft.